

УДК 330.8

**СТАНОВЛЕННЯ І. В. ВЕРНАДСЬКОГО, ЯК НАУКОВЦЯ ТА
ВИКЛАДАЧА
THE FORMATION OF I. VERNADSKY AS A SCIENTIST AND TEACHER**

Шелкунова Н.Л.

Кандидат історичних наук, викладач кафедри українознавства та мовної підготовки іноземних громадян
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна)
e-mail: nataliya.shelkunova@hneu.net

Shelkunova N. L.

Candidate of Historical Sciences, lecturer at the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens
Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine)
e-mail: nataliya.shelkunova@hneu.net

У статті висвілено ранній період життя видатного науковця в галузі економічних наук Івана Васильовича Вернадського. Актуальність теми дослідження визначається необхідністю вивчення історичного досвіду діяльності ученого та викладача заради вирішення нагальних і перспективних завдань економічної науки. Проаналізовані праці не розкривають повною мірою усіх досягнень діяча. У статті розкрито становлення І. В. Вернадського, як науковця та викладача. Встановлено, що закордонні наукові контакти сприяли професійному росту молодого науковця та поглибленню у дослідженні проблем політичної економії та статистики. З'ясовано, що свій досвід роботи, теоретичні та емпіричні напрацювання він передавав студентам.

Ключові слова: І. В. Вернадський, політична економія, статистика, європейські країни, теорія праці, теорія потреб, закони праці, теорія виробництва та прибутковості, теорія добробуту, спосіб погашення державних боргів.

The article highlights the early period of life of the outstanding scientist in the field of economics Ivan Vasylyvych Vernadsky. The relevance of the research topic is determined by the need to study the historical experience of the scientist and teacher in order to solve urgent and promising problems of economics. The analyzed works do not fully reveal all the achievements of the figure. The article reveals the formation of IV Vernadsky as a scientist and teacher. It was established that foreign scientific contacts contributed to the professional growth of the young scientist and deepening in the study of political economy and statistics. It was found that he passed on his work experience, theoretical and empirical experience to students.

Key words: I. Vernadsky, political economy, statistics, European countries, theory of labor, theory of needs, laws of labor, theory of production and profitability, theory of welfare, method of repaying public debts.

У науковому просторі середини XIX ст. особливе місце належить видатному діячу в галузі економічної думки Івану Васильвичу Вернадському. Учений мав значний досвід викладання у навчальних закладах того часу. І. В. Вернадський був членом Московського товариства сільського господарства, Вільного економічного товариства (а згодом – головою його політико-економічного комітету та головою комітету грамотності), Центрального статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ, управляючим конторою Державного банку у Харкові.

Науковець заклав підвалини для подальшого розвитку політичної економії, статистики, митно-тарифної політики, міжнародно-політичних та економічних проблем тогочасної Європи. Його наукова та викладацька спадщина заслуговує на визнання як цілком самодостатній внесок у розвиток вітчизняної наукової думки. Актуальність теми дослідження визначається також необхідністю вивчення історичного досвіду діяльності ученого та викладача заради вирішення нагальних і перспективних завдань економічної науки.

Важливим внеском у вивчення інтелектуальної спадщини є фундаментальна монографія за редакцією В. Д. Базилевича «І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні» [3]. Ця робота виконана ученими економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В першій частині монографії схарактеризовано дослідження наукового доробку видатного вченого-економіста, а також висвітлено постать І. В. Вернадського як творчу особистість. В другій частині представлені фундаментальні праці вченого-економіста. Зазначена праця не лише не вичерпала вивчення наукової діяльності та доробку І. В. Вернадського, а дала поштовх для подальших досліджень. Деякі проаналізовані праці не достатньо розкривають усіх

досягнень діяча. Так, у статті О. Ф. Ковалівської [8] відображено походження родини Вернадських та стисло відтворено його біографію, але не розкрито наукову діяльність Івана Вернадського. А. Л. Дмитрієв у своїй роботі представив науковця, як видатного фахівця у галузі статистики. За його словами вчений надавав розмежуванню науки та практики [7], однак автор не визначив інші напрями діяльності Івана Вернадського. Достатньо ґрунтовною є праця В. Д. Базилевича та В. А. Короткого «Економіст Іван Васильович Вернадський». У ній автори розкривають активну видавничу та громадську роботу діяча, проте мало визначено його освітянську діяльність [1]. Окрім цього, недостатньо висвітлена викладацька робота І. В. Вернадського.

Незважаючи на вагомі здобутки вченого, на сьогодні не існує дослідження, яке б розкривало становлення І. В. Вернадського як науковця та висвітлювало його викладацьку діяльність. Усе зазначене зумовило актуальність теми і стало підґрунтям для дослідження раннього періоду життя та викладацької спадщини І. В. Вернадського. Тому історико-науковий аналіз доробку вченого доповнить картину розвитку економічної думки, висвітлить окремі важливі факти з життя та діяльності науковця і сприятиме усвідомленню перспективи сучасного розвитку економіки в Україні.

Метою дослідження є проведення історичної реконструкції раннього періоду життя Івана Васильовича Вернадського, розкриття його наукової та викладацької діяльності й з'ясуванні внеску вченого в економічну науку.

Видатний економіст, публіцист, видавець, батько видатного вченого Володимира Івановича Вернадського – Іван Васильович Вернадський народився у м. Києві 24 травня 1821 р. Родинне дерево Вернадських бере своє коріння ще з часів визвольної війни Богдана Хмельницького під час якої його пращур був страчений поляками. Батько майбутнього вченого, Василь Іванович був фельдшером і брав участь у воєнній кампанії 1799 р. в Італії, у якій потрапив у полон до французів. У полоні ставився уважно і до російських, і до французьких поранених. За таке ставлення отримав орден Почесного легіону від Наполеона. За свою працю в Київському військовому шпиталі отримав чин

колезького радника та право на потомствене дворянство. Мати видатного науковця – Катерина Яківна Короленко як і батько, походила з української шляхти [9, с.76].

Спочатку Іван Вернадський навчався у Ф. С. Шимкевіча, автора «Корнеслова російської мови». У 1831 році вступив вільним слухачем до вищого відділення Київського повітового духовного училища. Після відкриття Київського навчального округу, який в подальшому перетворено в Київську гімназію, І. Вернадський вступив на навчання до 3-го класу гімназії. Спершу він був вільним слухачем, а потім у 1834 р за успіхи в навчанні був прийнятий в «Благородный Пансион» на навчання за державний рахунок. У 1837 році, не закінчивши повного курсу гімназії, який тоді складався з 7 класів, майбутній вчений здав іспит в Університеті Св. Володимира та був зарахований до Інституту по 1-му Відділенню Філософського факультету, як казеннокоштний студент. На 3 курсі Університету він написав дисертацію на філософську тему «Викласти і критично розглянути найкращі думки народів і мислителів про стан людських душ за труною» та отримав золоту медаль [9, с. 77]. У віці 20 років, а саме, у 1841 році І. В. Вернадський отримав ступень кандидата філософії. Після, був направлений до Подільської губернської гімназії для викладання російської словесності на посаду старшого вчителя. [2, с. 156]. Працюючи у цій гімназії І. В. Вернадський написав помову: «Про значення Слов'ян в житті Європи» де вказав значення головних історичних явищ в історії Західних слов'ян. Іван Константинович Михалевич згадував І. В. Вернадського через сорок років, як одного з найкращих викладачів у своїй праці «Каменецкая гимназия: Исторические записки о пятидесятилетии ее существования (1833–1883)» [6, с. 74].

У 1842 році, за викликом місцевого начальства, І. В. Вернадський перейшов у 2-у Київську гімназію старшим учителем російської словесності. Одночасно з викладанням, він займав посаду секретаря педагогічної ради Гімназії. Саме у цей час майбутній вчений почав займатися політичної економією. Тому, не випадково факультет Університету, в якому він отримав

освіту, обрав його для отримання університетської кафедри політичної економії в Університеті. Для цього І. В. Вернадського у 1843 р. було відправлено на три роки до західно-європейських стран: Німеччини, Франції, Англії, Бельгії та Голландії. У це трирічне перебування за кордоном, згідно з інструкцією, І. В. Вернадський вивчав методику та зміст викладання Берлінських професорів: Бернгарда, Дітеріці, Гельвінга, Ріттера, Раумера і ін., Гейдельберзьких викладачів: Карла Генріха Рау, Шлосеера, Цепфля та ін. І. В. Вернадський намагався поширити коло своїх знань за допомогою предметного вивчення країн Західної Європи. Для цього він двічі відвідав Австрійські території, пробув частину вакаційного часу в Гогенгеймському Агрономічному інституті, відвідував лекції в різних університетах, був у західній і внутрішній Швейцарії та наприкінці 1844 року відправився до Парижу. У Парижі він стежив за читаннями Жерома-Адольфа Бланки, Мішеля Шевальє та ін., відвідував економічні дебати, а також різні промислові та благодійні заклади і т.п. Звідси він здійснив подорож через Бельгію, Рейнську провінцію та західну Швейцарію до Італії до Кастелламаре, звідки через Париж у 1845 році відправився до Лондону [2, с. 156].

В Англії І. В. Вернадський знайомився з економічною установами та операціями, що мають особливий характер в цій країні. Таким чином, за посередництвом відомого Чадвіга, він вивчав систему законів про бідних, робітників будинків (workhouses) та ін. Крім того подорожами по головним промисловим містам Великобританії знайомився з формами і ходом тамтешньої продуктивності та торгівлі. Одну з цих поїздок до міста Донді він здійснив разом з членами Російської Комісії для дослідження лляної промисловості [2, с. 157]. Під час знаходження в Англії І. В. Вернадський досліджував практичний бік економіки та цікавився станом англійської промисловості. Все це дало можливість молодому досліднику отримати ґрунтовні основи економічних знань та поглибитися у дослідження фундаментальних проблем політичної економії [4].

У 1846 році закінчувався термін перебування І. В. Вернадського за кордоном, а тому він через Голландію, Гамбург, Берлін, Копенгаген, Гетенбург, Моталу, Стокгольм відправився до міста Або, звідки сухопутним шляхом прибув до Санкт-Петербургу. Після закінчення свого відрядження, у 1846 році він невідкладно склав іспити на звання магістра політичної економії та статистики. У 1847 році І. В. Вернадський захистив магістерську роботу «О теории потребностей» у Петербурзькому університеті, яка була опублікована лише через десять років – у 1857 р. У 1847 після захисту дисертації вчений повернувся до Києва та почав читати лекції в Київському університеті. Протягом періоду з 1847 до 1849 рр. І. В. Вернадський викладав курси з політичної економії, не припиняючи працювати навіть при епідемії холери у Києві у 1847 році. За поданням Ради Київського університету Св. Володимира його затвердили екстраординарним професором кафедри політичної економії та статистики [2, с. 157].

У 1849 р. в Московському університеті вчений захистив докторську дисертацію за темою «Критико-історичне дослідження італійської політекономічної літератури до початку XIX ст». В цей час І. В. Вернадський закінчив свою працю «Початкові основи політичної економії» та представив її до Ради Університету, яка вирішила її надрукувати у 1850 році за державний рахунок. Але, праця не була надрукована в наслідок зміни місця роботи [2, с. 158]. За рік І. В. Вернадський перейшов працювати до Московського університету на посаду професора політичної економії, де працював упродовж 1850–1856 рр. [5].

Варто зазначити, що І. В. Вернадський дуже сумлінно ставився до викладання своїх дисциплін, а саме - політичної економії та статистики. Основні засади наукової думки він розповідав як історію розвитку ідей, з яких вона склалася. Вчений представляв політичну економію, як теорію праці у широкому значенні слова. Досліджуючи наукові положення І. В. Вернадський намагався побудувати їх на ґрунтовних підставах, і тому включив до свого викладання теорію потреб. Потім, від теорії потреб переходив до законів праці та

вказував відносини між працею та потребами з одного боку, і працею та володінням з іншого. З аналізу цих відносин виходило значення праці в її різноманітних впливах і наслідках, і таким чином складався перехід до теорії виробництва та прибутковості взагалі. Ціна, закони обороту і конкуренція з усіма їхніми практичними застосуваннями і висновками також викладалися вченим. І. В. Вернадський займався питанням заробітку, роз'ясненням значення ренти, яку він втім не визнавав чимось особливим, що належить землі, а вважав одним з видів доходу від володіння. Економічні закони він визнавав загальними, незалежними від людської волі. Питання руху народонаселення та теорію, засади якої належали Мальтюсу, І. В. Вернадський відносив до статистики. Тому, в політичній економії розглядав населення лише як елемент праці. У ставленні до кредиту науковець обмежувався основними положеннями і головними формами, не торкаючись дрібних положень і правил [2, с. 159].

У трактаті про гроші І. В. Вернадський звертав увагу на головні та необхідні питання для чіткого усвідомлення економічних угод та уникав дрібниць, які здебільшого не мали наукового значення. Проблему споживання цінностей було розглянуто ним у зв'язку з теорією потреб. Як викладач І. В. Вернадський присвячував значну частину часу на ознайомлення своїх слухачів із головними основами господарства, як системи економічної діяльності. Таким чином, він показував характер і значення різних видів господарства, в залежності від речей, які були його основою, а також в залежності від того обмежувалася господарська діяльність лише привласненням речей, або їхньою заміною кількості та якості. Він пояснював всі головні види промислової і торговельної діяльності та їх взаємне співвідношення за часом їхнього розвитку та появи. Вчений також трактував головні періоди праці (заміна ручної праці знаряддями і т.п.) та важливі види торгівлі з їхнім значенням [2, с. 161].

І. В. Вернадський проаналізував господарства, як систему діяльності, що призвело до теорії добробуту, яка і стала третьою та головною частиною його викладання політичної економії. В цій роботі було розглянуто не найбільше

виробництво цінностей, як в теорії праці і не найбільша прибутковість, як в теорії господарства, а способи найбільш раціонального задоволення потреб населення. Насамперед І. В. Вернадський розглядав значення різних заходів для зрівноваження потреб і споживання, як то переселення і заселення, різні страхові установи та промислові товариства, структуру банків і т.п. При цьому він постійно не випускав з поля зору існуючий всюди зв'язок промислових інтересів та вимогу громадської відповідальності, що виявлялася в різних нормативних актах адміністративного контролю. Таким чином, викладач непомітно переходив від теоретичних положень в галузь економічної практики, аналіз якої й становив зміст прикладної частини політичної економії [2, с.160].

У політичної економії І. В. Вернадський розбирав основні засади та формування щодо внутрішньої та зовнішньої торгівлі, викладаючи їх відповідно до вимог науки та положенням, висловленим у попередніх частинах. При цьому, звертав увагу своїх слухачів на важливість спеціальних знань взагалі та їхній вплив на промисловий розвиток, а також на ті зміни які неминуче відбуваються в економічній політиці кожного народу в наслідок всіляких місцевих та історичних впливів. Викладач намагався позначити вплив громадської влади, як берегині інтересів володіння та праці, її участь в промисловій гарантії, в створенні економічних сил народу та його вихованні. А також її користь відносно розпізнавання потреб і їхнього задоволення шляхом створіння різних організацій (засобів сполучення, ринків, складських місць і т.п). І нарешті, за міркуваннями І.В. Вернадського обов'язок громадської влади був в полегшенні задоволення потреб для осіб незаможних і немічних за допомогою різного роду благодійних та богоугодних закладів. Таким чином, викладач вказував на деякі з громадських витрат в економічних видах та переходив до викладу системи фінансів, вказуючи на їх головні предмети та правила їх успішного ведення [3, с. 698]. На лекціях вчений співвідносив державні витрати з державними доходами, керуючись в цьому державної практикою. У подальшому викладі І. В. Вернадський вказував на залежність системи фінансів від ступеня економічного розвитку суспільства, уникаючи

таким чином загальних правил, які не мали практичного застосування. І. В. Вернадський визнавав прибутковість уряду, за виключенням випадків безпосереднього виробництва предметів споживання. Що стосувалося паїв приватного доходу, викладач вказував на існуючі прийоми стягнення цих паїв і їхнє економічне значення, як з приводу багатства, так і відносно народного добробуту. При цьому він звертав увагу на вирішення питання про джерела податків взагалі і про їхнє відношення до достатку оподаткованої особи. Наприкінці викладання вчений показував зв'язок державного кредиту з податками та їхню залежність від кредиту так, як це відзначалося фактами економічної теорії Європейських народів. Спосіб погашення державних боргів був заключним розділом у викладанні економічної науки І. В. Вернадським [2, с.161].

Викладання статистики І. В. Вернадським було засновано на тих самих головних засадах, як і викладання політичної економії. Вчений визнавав у статистики основним вмістом не чисельні дані, а самі закони, які ними виражаються і висновки з них. Він звертав особливу увагу на теоретичні основи нової, на той час статистики, які були сформульовані Кетле та його послідовниками. Для з'ясування наукової задачі, науковець також приділяв увагу історії науки, в якій намагався показати хід наукових ідей. У роз'ясненні статистичних законів він не обмежувався одним поглядом на питання, або одним народом, а представляв їх на підставі даних, які були взяті з усіх статистично обстежених країнах. Лише у тих випадках, коли дослідження були недостатні для того, щоб дати бачення про сам закон явищ, І. В. Вернадський передавав статистичні дані в їх середньому виразі, як вони представляються в різних країнах Європи. Викладач бачив головний зміст статистики в законах суспільних явищ. Він спочатку визначав найголовніші елементи з яких складається суспільство, таким чином відтворення середньої людини країни вважав за потрібне ніж викладання топографії та зовнішніх впливів. Наступним кроком було викладання так званої теорії народонаселення, положення якої він супроводжував науковою критикою та закінчував законами руху

народонаселення. Статевий склад населення, народний побут і праця займали значні розділи в його викладанні. І. В. Вернадський читав лекції про всі галузі Європейської промисловості з статистичної точки зору, в їхньому взаємозв'язку та впливу на різні сторони народного життя та засоби сполучення в країні. Вчений розглядав з наукової точки зору головні положення моральної статистики, статистики благодійності і статистики освіти. На додаток до навчальних матеріалів, І. В. Вернадський знайомив студентів з нарисом державних форм найголовніших країн Європи і статистики установ, який сприяв збереженню народної та майнової безпеки. Викладач завжди намагався зі статистичних матеріалів повідомити найбільш відомостей щодо Російської імперії, дані якої завжди знаходилися у нього на першому плані. Статистичні дані інших країн слугували для порівняння та вірної оцінки вітчизняних фактів [2, с. 162].

Прикладом, що розкриває принципівість І. В. Вернадського у професійної діяльності є випадок, який стався 4 березня 1850 р. Викладач подав рапорт декану, в якому пояснював що, на підставі програми зі статистики, затвердженої в Міністерстві народної освіти, він зобов'язаний викладати маніфест про 8 ревізію, проте, 11 січня 1850 р. було оприлюднено наказ про нову, 9 ревізію в якій визначено порядок перепису, у багатьох і важливих рисах відмінний від минулого. «Не сміючи, з одного боку, переступити програми, з іншого боку, вважаючи своїм обов'язком читати науку у вигляді, який найбільш задовольняє вимогам сучасного знання та побоюючись повідомити за статистикою дані вже застарілі, я зі свого боку відхиляю від себе відповідальність за несучасні знання згаданої частини моїми слухачами». Науковець просив дозволу на корегування даних, так як відкласти виклад даного матеріалу можна були не більш ніж на тиждень. Проте, це питання було розглянуто на вченій нараді університету та попало до Міністерства народної освіти, звідки клопотання отримало дозвіл на зміни і було повернуто до університету [1, с. 76].

Отже, відтворено ранній період життя науковця, особливо його відрядження за кордон, де він провів три роки. Встановлено, що стажування І. В. Вернадського у Європейських країнах сприяло розширенню наукових поглядів та становленню вченого як провідного економіста. Закордонні наукові контакти дали перспективу молодому науковцю одержати основи економічних знань та поглибитися у дослідження проблем політичної економії. І. В. Вернадський дуже сумлінно ставився до викладацької діяльності. При викладанні політичної економії для кращого сприйняття студентами викдач опрацював дисципліну на декілька розділів: теорію праці, теорію потреб, закони праці, теорію виробництва та прибутковості, теорію добробуту та спосіб погашення державних боргів. І. В. Вернадський приділяв значну увагу для вивчення слухачами головних основ господарства, де теорія була тісно пов'язана з практичною реалізацією. І. В. Вернадський принципово та старанно ставився до подання інформації для студентів зі статистики. Так, він читав лекції про всі галузі Європейської промисловості з статистичної точки зору. Всі свої теоретичні та емпіричні напрацювання він передавав студентам. Теоретичний та практичний доробок І. В. Вернадського в галузях економічної науки та статистики донині залишається актуальним.

Список використаних джерел

1. Базилевич В. Д., Короткий В. А. Економіст Іван Васильович Вернадський / В. Д. Базилевич, В. А. Короткий. – К.: Знання, 2012. – 60 с. 20.
2. Біографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета за истекающее столѣтіе, со дня учрежденія ян. 12-го 1755 г., по день столѣтняго юбилея ян. 12-го 1855 г., составленный трудами профессоров и преподавателей занимав // Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – 1855. – С.152 – 163.
3. Вернадский И. Заметки к «Курсу политической экономии» Генриха Шторха // Вернадський І. Витоки: Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні / За ред В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2009. - С. 695–857.

4. Вернадский И. Очерк истории политической экономии. – СПб., 1858.
5. Вернадський І. Витоки: Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні / За ред В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2009. – 862 с. 4.
6. Злупко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії. - Львів: Євросвіт, 2004. – 544 с. 11.
7. Іван Васильович Вернадський як статистик *А. Л. Дмитрієв* *Режим доступу* <http://www.info-library.com.ua/books-text-10976.html> (дата звернення: 10.01.2020 р.)
8. Ковалевська О. Ф. Вісник НАН України. N5 2001, С. 58-63.
9. Коропецький І.С. Українські економісти ХІХ століття та західна наука / І. С.Коропецький. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
10. Науковий внесок І.В. Вернадського в історію економічної думки та політичну економію Т. Ю. Наконечна. Ефективна економіка № 5, 2010 режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=205> (дата звернення: 09.01.2020 р.)

References

1. Bazilevich V. D., Korotkij V. A. Ekonomist Ivan Vasilovich Vernadskij / V. D. Bazilevich, V. A. Korotkij. – K.: Znannya, 2012. – 60 s. 20.
2. Biograficheskij slovar professorov i prepodavatelej Imperatorskago Moskovskago universiteta za istekayushee stolbtie, so dnya uchrezhdeniya yan. 12-go 1755 g., po den stolbtnyago yubileya yan. 12-go 1855 g., sostavlennyj trudami professorov i prepodavatelej zanimav // Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M.V. Lomonosova. – 1855. – S.152 – 163.
3. Vernadskij I. Zametki k «Kursu politicheskoy yekonomii» Genriha Shtorha // Vernadskij I. Vitoki: Tvorcha spadshina v konteksti istoriyi ekonomichnoyi dumki v Ukrayini / Za red V.D.Bazilevicha. – K.: Znannya, 2009. - S. 695–857.
4. Vernadskij I. Ocherk istorii politicheskoy ekonomii. – SPb., 1858.
5. Vernadskij I. Vitoki: Tvorcha spadshina v konteksti istoriyi ekonomichnoyi dumki v Ukrayini / Za red V.D.Bazilevicha. – K.: Znannya, 2009. – 862 s. 4.
6. Zlupko S. Ukrayinska ekonomichna dumka. Postati i teoriyi. - Lviv: Yevrosvit, 2004. – 544 s. 11.

7. Ivan Vasilovich Vernadskij yak statistik A. L. Dmitriyev Rezhim dostupu <http://www.info-library.com.ua/books-text-10976.html> (data zvernennya: 10.01.2020 r.)
8. Kovalevska O. F. Visnik NAN Ukrayini. N5 2001, S. 58-63.
9. Koropec'kij I.S. Ukrayinski ekonomisti HHH stolittya ta zahidna nauka / I. S.Koropec'kij. – K.: Libid, 1993. – 192 s.
10. Naukovij vnesok I.V. Vernadskogo v istoriyu ekonomichnoyi dumki ta politichnu ekonomiyu T. Yu. Nakonechna. Efektivna ekonomika № 5, 2010 rezhim dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=205> (data zvernennya: 09.01.2020 r.)